

סיום תקופת מנהיגותם של משה ואהרן

יחיאל לאש

"ויראו כל העדה כי גוע אהרן ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל" (במדבר כ, כט). "ויבכו בני ישראל את משה בערבת מואב שלשים יום (דברים לד, ח). גם מנהיגותם של מנהיגים דגולים כמשה וכאהרן מסתיימת בשלב מסוים. סוגיית סיום תקופת מנהיגותם של משה ואהרן קשורה ככל הנראה לפרשת מי מריבה. ניתן ללמוד זאת מכך שבסופה של פרשה זו נאמר להם: "יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל, לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם" (במדבר כ, יב). ניתן לקבל חיזוק לכך גם מסמיכת פרשת מיתתו של אהרן לפרשת מי מריבה (שם, סוף פרק כ). בשאלת חטאם של משה ואהרן דנו כבר רבים מהמפרשים, קדמונים ואחרונים, ואין בכוונתנו לדון בכך כאן.¹ במאמרנו

* תודתי נתונה לידידי הרב אורי סמט, שהפנה אותי למקורות חשובים, הואיל כנפש חפצה לעבור על המאמר, והעיר לי הערות מחכימות המשוקעות בו.

1 כבר כתב ר' שמואל דוד לוצאטו (להלן: שד"ל) בעניין זה: "משה רבנו חטא חטא אחד, והמפרשים העמיסו עליו שלושה עשר חטאים ויותר, כי כל אחד מהם בדה מלבו עוון חדש. כי הנה דון יצחק אברבנאל הביא עשר דעות והוסיף עוד אחת מדעתו, והרשב"ן במגן אבות דף עה הוסיף דעה אחרת, ורמבמ"ן (ר' משה בן מנחם מנדלסון, אבי תנועת ההשכלה בגרמניה במאה הי"ח) הוסיף עוד אחרת, ואולי עוד כמה דעות אחרות נכתבו ואני לא ידעתי. אשר על כן כל ימי נמנעתי מהעמיק החקירה בדבר הזה, מיראה שמא מתוך חקירותי יצא לי פירוש חדש, ונמצאתי גם אני מוסיף עוון חדש על משה רבנו". פירוש שד"ל על חמישה חומשי תורה, תל-אביב תשכ"ו, על במדבר כ, יב, ד"ה: "יען לא האמנתם בי". בעניין זה, ראו גם משולם מרגליות, "חטא משה ואהרן במי מריבה", בית מקרא, ג (נח) (תשל"ד), עמ' 374–400, ובעיקר עמ' 375, הערה 2, שם הוא מביא מספר חוקרים המציינים כי החטא בפרשה זו אינו מצוין במפורש ונעשה למקור תמיהה לפרשני המקרא, והוא אולי האירוע החידתי ביותר בתורה; חננאל מאק, "למה לא נכנס משה לארץ? שלוש דרשות תמוהות ופשרן", בתוך: משה אבי הנביאים: דמותו בראי ההגות לדורותיה, בעריכת משה חלמיש ואחרים, רמת-גן תשע"א, עמ' 79–86, (בעמ' 85–86). בהתייחסו

ננסה לבחון את ההקשר של פרשת מי מריבה לסיום מנהיגותם של משה ואהרן, תוך התמקדות בשני עניינים מרכזיים:

- א. מה היה חטאו של אהרן?
- ב. מהי הזיקה בין החטא לעונש, לאור ההבנה שהעונש צריך להיות בהתאם לחטא, בחינת "מידה כנגד מידה"?

על שאלת חטאו של אהרן עומד המדרש (במדבר רבה יט, ט):

ולמה נתפש אהרן, שנאמר ויאמר ה' אל משה יען לא האמנתם בי, משל לבעל חוב שבא ליטול גורנו של לוח ונטל שלו ושל שכנו. אמר לו הלוח אם אני חייב שכני מה חטא, אף כך אמר משה רבינו, אני הקפדתי, אהרן מה חטא.²

בהמשך דברי המדרש (שם יט, יא) נאמר:

יען לא האמנתם בי וגו' – זה שאמר הכתוב יש הבל אשר נעשה על הארץ אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים אמרתי שגם זה הבל [...] ואהרן היה לו לומר לא עברתי על דבריך, למה אני מת.

בילקוט שמעוני (חקת, רמז תשסד) מובא: "יען לא האמנתם – היה לו לומר לא האמנת, אהרן מה חטא, מכאן שהמטפל [כך!] לעוברי עבירה כעוברי עבירה. והיה אהרן יכול לומר לא חטאתי, וכבש כחו ולא למד על עצמו סניגוריא". אף רש"י בפירושו לתורה (דברים לג, ח) עומד על כך: תריבהו על מי מריבה – נסתקפתה לבא לו בעלילה: אם משה אמר: "שמעו נא המורים" (במ' כ, י), אהרן ומרים מה עשו? (על פי מהדורת הכתר, תשע"ג).

מדברים אלו עולה לכאורה שלא ניתן לקשור את עונשו של אהרן לחטא מסוים בעניין מי מריבה, שכן המדרש וכן רש"י בעקבותיו אינם מוצאים חטא ספציפי של אהרן בעניין זה, שבגיננו עליו להיענש. מדוע אפוא נענש גם אהרן

לחטא מי מריבה הוא כותב שם: "שהרי אחד הסודות הכמוסים של המקרא כולו הוא מה בעצם היה חטאם של משה ואהרן במי מריבה [...] ואכן, למרות ריבוי הדיבורים על אודותיה נותרה שאלת החטא במי מריבה בלתי ברורה ובלתי פתורה, וקשה מאוד להבין על מה יצא הקצף ומדוע נמנעה ממשה ואהרן הכניסה לארץ ישראל".

הדברים מובאים גם במדרש תנחומא, חקת, פסקה י. 2

יחד עם משה, והאם ייתכן שהוא נענש אף על פי שלא חטא? רבים כבר דנו בשאלה זו.³

כך למשל כותב ר' אברהם ב"ר יעקב הכהן רפפורט, מחכמי איטליה במאה ה"ט, בפירושו מנחה בלולה על התורה (במדבר כ, יב): "ולפי דעת כל המפרשי יהיה קשה מה היה חטא אהרן".

גם בעניין העונש, אשר מקובל לראותו במניעת הכניסה לארץ, מתעוררת במלוא חומרתה השאלה היכן המידתיות בעונש לעומת החטא, ומדוע נגזר על משה ועל אהרן עונש כה כבד, שבהשקפה ראשונה לא נראה כלל וכלל כי ניתן לקשור אותו לחטא. גם על שאלה זו כבר עמדו רבים.⁴

נראה לנו שניתן לענות על שאלות אלו באמצעות הסבר שונה מדברי רוב המפרשים, הנובע מהכתובים ונתמך גם בדברי חז"ל. מספר מפרשים כבר עמדו עליו באופן כזה או אחר.

כבר הועלתה על ידי המפרשים אפשרות כי העונש שהוטל על משה ועל אהרן קשור לאמור בחלקו הראשון של הפרק, לאחר תלונתו של העם. "ויבא משה ואהרן מפני הקהל אל פתח אהל מועד ויפלו על פניהם" (במדבר כ, ו). ראב"ע במקום מפרש: "ויבא משה ואהרן מפני הקהל – כדמות בורחים". בעניין זה שניהם, משה ואהרן, שווים. דברי ראב"ע אלו הובאו כבר בדברי המפרשים. חלקם קיבלו את דבריו⁵ וחלקם דחו אותם.⁶

3 שד"ל על התורה (לעיל הערה 1), מביא את דברי בעל מנחה בלולה. בעניין זה, ראו עוד מרגליות (לעיל הערה 1), עמ' 378, 393; מאיר גרוזמן, "על פרשת מי מריבה", שמעתין, 98–97 (תשמ"ט), עמ' 7–11 (ובעמ' 7 שם); אהרון קורמן, "פרשת מי מריבה", שמעתין, 103 (תשנ"א), עמ' 11–18 (ובעמ' 29 שם), עמ' 16, ובהערה 13 שם; יצחק שוה, "חטאו של משה", מגדים, כ (תשנ"ג), עמ' 35–42, (ובעמ' 36 שם); שמואל כהן, "פרשת מי מריבה ושיטת רבנו חננאל", מגדים, כ (תשנ"ג), עמ' 43–54, (ובעמ' 45 שם); אפרים יצחקי, "על חטאם של משה ואהרן", דף שבועי, 921 (פרשת חקת, תשע"א), אוניברסיטת בר-אילן.

4 בעניין זה ראו עוד: מרגליות (לעיל הערה 1), עמ' 378, 395; גרוזמן (לעיל הערה 3), עמ' 8; קורמן (לעיל הערה 3), עמ' 17–18; שוה (לעיל הערה 3), עמ' 36; כהן (לעיל הערה 3), עמ' 46; יצחקי (לעיל הערה 3).

5 ראו אצל ר' יוסף אלבו, ספר העקרים, מאמר רביעי, פרק כב, שם הוא כותב: "כי כששאלו המים, אלו היה משה ואהרן גזרין שיבקע הצור ויזובו מים, היה השם יתברך בלי ספק מקים דבר עבדו [...] והיה השם יתברך נקדש בזה לעיני כל העם. ובעבור שלא עשו כן משה ואהרן, אבל באו מפני הקהל כדמות בורחים אל פתח אהל מועד, כמו שפירש החכם רבי אברהם אבן עזרא ז"ל, כאלו אין להם עצה מה לעשות, והיה זה בלי ספק חלול השם

בדרך זו הולך למשל בעל מנחה בלולה, וכך כותב בפירושו, שם:
 ואני אומר אחרי בקשת המחילה מכל המפרשים, שחטא משה מפורסם
 בפסוק "ויבא משה ואהרן מפני הקהל אל פתח אהל מועד". כי תמורת
 תהיה להם להוכיח את ישראל ולעמוד בפרץ, באמור להם מדוע תריבו את

וגורם מעוט אמונה בו ובתורה לרואים, ולפיכך אמר לא האמתם בי". בעניין זה, ראו גם
 דרור ארליך, "פירושו של ר' יוסף אלבו לחטא משה במי מריבה", בתוך: משה אבי
 הנביאים: דמותו בראי ההגות לדורותיה, בעריכת משה חלמיש ואחרים, רמת-גן תשע"א,
 עמ' 116–126, ובעיקר בעמ' 123–124. שד"ל מביא בפירושו את דעת רמב"ן שהיה
 החטא במה שפחדו מהקהל וברחו מפניהם אל אוהל מועד. ראו הרחבה בביאור דבריו של
 מגדלסון בעניין החטא והעונש שנגזר כתוצאה מכך, שהוא שלילת הזכות להיות מנהיגם
 ומובילם של ישראל בכניסה לארץ, אצל ישעיהו ליבוביץ, שבע שנים של שיחות על פרשת
 השבוע, ישראל תשס"ו,⁷ עמ' 706. שד"ל כותב כי בתחילה נחה ושקטה דעתו בפירושו של
 רמב"ן, כי כמחשבתו כן חשבו שלושה חכמים אחרים. הוא מביא את דבריהם. כך כותב
 גם ר' אברהם ביבאגו, חכם ומקובל בן המאה ה"ט, בספרו דרך אמונה (מאמר ב, סוף שער
 ו): "היות חטאו על שלא קידשו את הש"י (כמו שכתוב ויבא) משה ואהרן מפני הקהל אל
 פתח אוהל מועד, שיורה קבלתם מהקהל פחד ורעדה". שד"ל מביא גם את דבריו וכן את
 דבריו בעל מנחה בלולה בפירושו על התורה, שם. הוא מביא גם את דבריו בעל ספר אות
 נפש, שהוא פירוש על הראב"ע על התורה, הנמצא בכתב יד ולא נזכר בו שם המחבר [יש
 המייחסים אותו לר' אשר קראשקש ויש לר' ידעיה הפנינין], הכותב: "ושני הנביאים האלו
 [...] והם משה ואהרן, לא תמצא שהשיבו להם שום דבר בהיקהלים עליהם על דבר המים,
 אבל רפו ידיהם ומן המערכה נסו והלכו אל אוהל מועד מפני הקהל, כאמרו (פסוק ו) ויבא
 משה ואהרן מפני הקהל אל פתח אוהל מועד, ואמר אבן עזרא כדמות בורחים". ראו גם
 אצל יצחקי (לעיל הערה 3).

שד"ל מביא בפירושו שם את דברי ר' יששכר בר איילנבורג, בן ראשית המאה הי"ז, בספרו
 על התורה צדה לדרך, הכותב על דברי בעל מנחה בלולה: "ואני אומר שכל המפרשים לא
 רצו לפרש כן, כי הוא פירוש משובש שאינו כד[א]י לדבר הימנו כלל, שהרי מקרא מלא
 כתוב על אשר מריתם את פי, שעברו על דברו, ולפי פירושו לא עברו על דברו, אלא שלא
 הוכיחו את ישראל". הוא כותב שם גם שבעל הרקסים לבקעה [הוא ר' יהודה לייב שפירא,
 שהוציא לאור את פירושו על התורה בתחילת המאה הי"ט] דחה את פירוש רמב"ן. שד"ל
 עצמו כותב על פירוש זה: "ואמנם, אע"פ שהסכימו לפירוש זה ארבעה חכמים מזמנים
 שונים ומאמצות רחוקות, בלי שידע אחד מהם מחשבת חברו, ואע"פ שגם אני בפירוש הזה
 בחרתי במשך ט"ו שנים ושיבחתיו לתלמידי, מכל מקום הנני רואה עתה כי אין משמעות
 הכתובים מסכמת עם הפירוש הזה. כי הנה ה' לא הוכיחם כלל על אשר פחדו ועל אשר לא
 דיברו, והנה העיקר חסר מן הספר, ובפרט מילות על אשר מריתם את פי (למטה פסוק כד)
 לא יתיישבו כלל לפי הדעת הזאת אלא בדוחק גדול, ואמיתת משמעותן אינה אלא שהיה
 שם צווי שלא קיימוהו, לא שחסרה להם הגבורה הראויה להם. גם מילות ויבא משה ואהרן
 מפני הקהל, אין שום הכרח שהכוונה לומר שהלכו כדמות בורחים (כדברי הראב"ע), כי
 'וינוסו' אין כתיב כאן, ומילת מפניהם אין ענינה אלא שהתרחקו מהיות לפניהם, על דרך
 יסע עמוד הענן מפניהם".

6

ה', הידו תקצר וכאלה רבות, נסתרו אל פתח אהל מועד כמו בורחים. ובאלה יתישבו כל הפסוקי', כי אלולי עמדו בפרץ היה שם שמים מתקדש. ולפי דעת כל המפרשים יהיה קשה מה היה חטא אהרן, וע"פ דרכנו יהיה מתורץ הכל.

לפי פירוש זה, ניתן לראות בכך את חוסר יכולת ההנהגה של משה ואהרן. בניגוד למנהיגות תקיפה הנוסכת בעם אמונה וביטחון, יש כאן מעין בריחה מהתמודדות עם טענות העם או בלשון אחרת, גילוי של חוסר מנהיגות של משה ואהרן מול העם וטענותיו.

לאחר שנתבאר מדוע נענש גם אהרן, נדון עתה בעניין המידתיות של העונש לעומת החטא. לאחר תום העניין של מי מריבה אומר הקב"ה למשה ולאהרן: "יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל, לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם" (שם, פסוק יב).

כשנדקדק בפסוק נמצא שעונשם של משה ואהרן אינו מניעת הכניסה לארץ, אלא אי הבאתם של בני ישראל אל הארץ. הם לא יהיו המנהיגים אשר יכניסו את בני ישראל אל הארץ. לא נאמר כי הם לא יוכלו לבוא אל הארץ, אלא רק כי הם לא יביאו את העם אל הארץ. רוצה לומר, מנהיגותם של משה ואהרן תיפסק לפני כניסתם של בני ישראל אל הארץ.⁷

לדברינו, החטא, שהוא אֶבְדֵן יכולת ההנהגה של משה ואהרן, והעונש המידתי שלהם, אינם קשורים כלל לחלק המרכזי של פרק כ, פסוקים ז-יא, העוסק בעניין הוצאת המים מן הסלע, אלא בחלקו הראשון והשלישי של פרשת מי

7 ראו שוה (לעיל הערה 3), עמ' 36, הכותב: "נפוצה הדעה שהעונש היה מניעתם מלהיכנס לארץ [...] אולם, לעומת כל הפסוקים האלה נעיינ נא בתיאור המקורי של העונש: 'לכן לא תביאו (ההדגשה במקור) את הקהל הזה א(ת)ל הארץ אשר נתתי להם'. הביטוי שם ברור מאוד: העונש אינו שלא יבואו (ההדגשה במקור) אל הארץ אלא שלא יביאו (ההדגשה במקור) את הקהל אל הארץ. במלים אחרות: שלא ינהיגו את בני ישראל בהיכנסם לארץ. העונש הוא אפוא בהפסקת המנהיגות". גם יצחקי, חטא משה ואהרן, כותב: "משה ואהרן ברחו מפני בני ישראל, ונוצר רושם שהם פחדו מהעם [...] תגובת ה' הייתה בהתאם [...] הבריחה שלכם כביכול הראתה לישראל חוסר אמונה מצדכם. למנהיג אסור לפחד מהעם, ולכן אינכם יכולים להמשיך בהנהגה. 'לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם'. בכל המהלך הזה היה שותף גם אהרן, לפיכך נזכר הוא עם משה".

מריבה. בתגובת משה ואהרן לתלונת בני ישראל נמצא החטא,⁸ ולאחר שהסתיים עניין מי מריבה בא העונש עליו. ייתכן אפוא שצודקים המפרשים השונים, איש איש לפי פירושו, המייחסים למשה חטא נוסף הקשור לעניין הוצאת המים מן הסלע. אין זה משנה כלל לענייננו מהו בדיוק החטא באותה פרשה, שכן לא עליו נענש משה, וודאי שלא אהרון שלא היה שותף לו.⁹ אולי החטא באותה פרשה הוא רק בבחינת "חזי לאיצטרופי" ותו לא. העונש הוא מידה כנגד מידה על חוסר יכולת ההנהגה של משה ואהרון, ולא על מעשה זה או אחר של משה בעניין הוצאת המים מן הסלע.

אם אכן עונשם של משה ואהרון הוא שלא ינהיגו את העם בכניסתו לארץ, עולה השאלה האם יוכלו משה ואהרון להיכנס אל הארץ כאנשים פרטיים ולא כמנהיגים? כמנהיגים בדימוס? לכאורה אין לראות בפסוק זה מניעה לכך.

ואכן, כך מתואר הדבר במדרש תנחומא (ואתחנן, פסקה ו), לאחר תחינתו של משה להיכנס לארץ:

אמר לו: כך עלתה במחשבה וכך מנהגו של עולם. דור דור ודורשיו, דור דור ופרנסיו, דור דור ומנהיגיו. עד עכשיו היה חלקך לשרת, ועכשיו הגיע

8 אפשר שכתוצאה מתגובתם של משה ואהרון לתלונת בני ישראל והבריחה אל אוהל מועד, נובעות הפעולות המוטעות של משה, לדעת המפרשים השונים, בפרשת הוצאת המים מן הסלע, עקב חששו מהעם והלחץ שייטכן שהוא היה נתון בו.

9 אולי כך ניתן גם להסביר את המדרשים השונים שהובאו לעיל בעניין אהרון, הכותבים שאהרון לא חטא, ועל כן היה יכול לומר שאינו צריך להיענש. באמת בעניין הוצאת המים מן הסלע לא חטא אהרון, אלא משה בלבד. על כן, יכול אהרון לטעון לכאורה שאין עליו להיענש יחד עם משה בעניין זה. זו כוונת המדרשים השונים, המתייחסים לחלק המרכזי של פרשת מי מריבה ולחטאו של משה בעניין זה. אולם בעניין המרכזי שעליו נענשו משה ואהרון, שהוא חוסר המנהיגות, שניהם שווים, ועל כן נענשו שניהם. שאול רגב מביא את הסברו של ר' אליהו הכהן האתמרי (בעל שבט מוסר, מחכמי איזמיר בסוף המאה הי"ז – ראשית המאה הי"ח), הסובר אף הוא שמתתם של משה ואהרון במדבר לא הייתה עקב חטאם במי מריבה, אך הוא תולה את מיתתם בסיבות אחרות. "המעשה לא היה חמור עד כדי כך שאי אפשר היה לסלוח, ולא נחשב להם כחטא. אבל מיתת המנהיגים הללו במדבר היא מחויבת המציאות הן כלפי העבר והן כלפי העתיד [...] כלפי העתיד מביא האתמרי שתי סיבות. האחת, שהמנהיגים הללו היו צריכים למות במדבר כדי להגן על מתי המדבר. [...] הסיבה השנית היא להגן על ישראל בכלל מפני כוחות מזיקים. לכן נקבר משה מול בית פעור על גבול ארץ ישראל, כדי להוות חיץ מגן על ישראל מפני השפעתו הרעה ונזקו של פעור". ראו שאול רגב, "חטא משה ואהרן בהגות היהודית במאות השש-עשרה והשבע-עשרה", בתוך: משה אבי הנביאים: דמותו בראי ההגות לדורותיה, בעריכת משה חלמיש ואחרים, רמת-גן עמ' 206–219, (בעמ' 218 שם).

חלקן של יהושע תלמידך לשרת. אמר לפניו: ריבונו של עולם, אם מפני יהושע אני מת, אלך ואהיה תלמידו. אמר לו: אם אתה רוצה לעשות כך – לך עשה.

בהמשך המדרש מתואר המעמד שבו משה הופך לתלמידו של יהושע: עמד משה והשכים לפתחו של יהושע, והיה יהושע יושב ודורש, ועמד משה וכפף קומתו, והניח ידו על פיו, ונתעלמו עיניו של יהושע ולא ראה אותו, כדי שיצטער וישלים עצמו למחתה. והלכו ישראל אצל פתחו של משה, ומצאוהו בפתחו של יהושע, והיה יהושע יושב ומשה עומד. אמרו לו ליהושע: מה עלתה לך שמשה רבינו עומד ואתה יושב. כיוון שתלה עיניו וראהו, מיד קרע את בגדיו וצעק ובכה, ואמר: רבי רבי, אבי אבי ואדוני. אמרו ישראל למשה, משה רבינו למדנו תורה, אמר להן אין לי רשות. אמרו לו אין אנו מניחין אותך. יצתה בת קול ואמרה להם למדו מן יהושע. קיבלו עליהן לישוב וללמוד מפי יהושע. ישב יהושע בראש ומשה מימינו ואלעזר ואיתמר משמאלו, ויושב ודורש בפני משה. אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: בשעה שפתח יהושע ואמר ברוך שבחר בצדיקים ובמשנתם, ניטלו מסורות החכמה ממשה וניתנו ליהושע, ולא היה יודע משה מה יהושע דורש. אחר שעמדו ישראל אמרו לו למשה, סתם לנו את התורה, אמר להם איני יודע מה אשיב לכם, והיה משה רבינו נכשל ונופל. המדרש מסיים בדברי משה לקב"ה: "באותה שעה אמר: רבונו של עולם, עד עכשיו ביקשתי חיים ועכשיו הרי נפשי נתונה לך".¹⁰

מהמדרש עולה שעונשו של משה היה שמנהיגותו נפסקת ויהושע מתמנה למנהיג. משה אומר שאם מפני מנהיגותו של יהושע עליו למות, הרי שהוא מוכן להיות תלמידו של יהושע. באופן כזה יכול משה לכאורה להיכנס לארץ. העונש היה שהם לא יביאו את העם אל הארץ, ולא שהם אינם יכולים להיכנס לארץ. אלא שבעקבות ניסיונו של משה להיות כפוף ליהושע ולא לשמש כמנהיג, והבנתו שאינו יכול לעמוד בכך, אמר משה לקב"ה שנפשו נתונה לו. כך מנוסחים הדברים אצל חננאל מאק:

כך אפוא נמנעה – על פי המדרש – כניסתם של משה ואהרן אל הארץ לא עקב חטאם המעורפל אלא על מנת ללמד לדורות הבאים לקחים של הגות

10 בלשון דומה מובאים הדברים גם בילקוט שמעוני, ואתחנן, רמז תתכא.

ושל ניהול חברה ומדינה. במיוחד מתבררת כאן דעתם של הדרשנים על הדרך הראויה לניהולו של אחד התהליכים הקשים והמביכים בחיי החברה שאין מנוס ממנו: פרישתו של מנהיג אהוב ונערץ ופינוי הדרך ליורשו.¹¹ בכך הסתיים פרק מנהיגותו של משה ואתו הסתיימו אף שליחותו וחייו. משה סיים את תפקידו ואין הוא יכול לחזור ולהמשיך לחיות כאדם פשוט. דבר זה גם אינו יכול להתקבל על ידי העם. בעיני העם משה הוא המנהיג ומנהיגותו של יהושע לא תוכל לצאת אל הפועל בצלו של משה. על כן אין הוא יכול להיכנס אל הארץ, כאשר יהושע הוא המכניס את העם אליה. "דור דור ודורשיו, דור דור ופרנסיו, דור דור ומנהיגיו".

11 מאק (לעיל הערה 1) עמ' 86. מאק מציין במאמרו מספר מדרשים שבהם ניתן לראות גישה זו אצל הדרשנים. מעניין הדבר שהוא אינו מביא את המדרש המובא בתנחומא, שהבאנו לעיל, ובו מוצגים הדברים באופן ברור ומפורש. הוא כותב בתחילת דבריו: "לא חטאו של משה (ושל אהרן אחיו) הוא שגרם לסיום שליחותו" (שם, עמ' 80). בהמשך דבריו הוא מציין כי: "לאיפרכוס – שליט אזורי רב כוח – נתמנה מחליף, ומינוי זה הוא העילה העיקרית לחוסר האונים של השליט הוותיק [...] אין שני מלכים משמשים בכתר אחד ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימה. דרשה מובלעת למילים 'רב לך' מטעימה את מעמדו החדש של יהושע מעתה כאדונו או כרבו של משה: רב לך – אדון לך (או מורה לך) [...] גם מכאן מתברר שלא חטאו של משה הוא שמנע את כניסתו לארץ ישראל, כי אם גורם שאינו תלוי בו [...] – הופעתו של המנהיג החדש" (שם, עמ' 84). ההבנה של ניתוק העונש מפרשת מי מריבה וראייתו כסיום תקופת המנהיגות של משה ואהרון, מציגה את הדברים באור שונה, ומבהירה היטב את סיבת אי הכנסת בני ישראל לארץ ישראל על ידי משה ואהרון.